

ВЪЗРОЖДЕНСКАТА КНИГОПЕЧАТНА ПРОДУКЦИЯ ВЪВ ФУНКЦИОНАЛНО-ТЕМАТИЧЕН РАЗРЕЗ

Доц. г-р Петър Парижков

Важен елемент от характеристиката на българското възрожденско книжарство като институция от системата на културната комуникация е отношението на книжарите към книжнината. По определени поводи и посредством различни способи – в отделни статии, съчинения, предговори към тях, обявления и пр., те изразяват схващания каква трябва да бъде книжовната продукция, за да изпълни своето предназначение – просвещението и духовната пробуда на възрожденския българин.

В тези схващания категорично и ясно са прокарани демократични тенденции: издаваната книжнина да служи изключително на народа, да е написана достъпно и разбираемо, да задоволява нуждите на актуалния момент. “По-напред да се напечатат на нашият Болгарски език потребните за учението книги, а после вехтий и новий завет...” – далновидно изисквана Неофит Рилски в своята “Болгарска граматика” от 1835 г.¹ В “Летоструй или домашен календар” (1869 – 1876) Христо Г. Данов също изразява становища за ролята на книгата в живота на народа и отстоява демократични принципи. В предговора към първа книжка той пише: “На сегашно време само просвещените народи знаят и могат всичко, а споряд това имат добро и оздравено бъдеще, а народ непросвещен, каквито сме ние, Българете, бива невреден за нищо, та лесно попада в сиромашия, а споряд това става роб и слуга на просвещените народи и най-сетне загива. За да би ся спомогнало на народа ни колко-годе в това негово нравствено изпаднало състояние, потребни му са много и добри книги да прочита, още и да ся издават

различни вестници и периодически списания, които да промичат и разпространяват по между му просвещение и родолюбие, и да удомяват всъду у нас духа, нрава и потребата на времето”².

Възрожденецът познава силата на печатното слово, на книгите и вестниците, които според него са “най-големият двигател към напредък във всяко добро нещо, защото те пробуждат заспалите душевни сили, развиват ги и подкарват ги на плодоносно работене”³. Затова Христо Г. Данов се отнася остро критично към състоянието на книгопечатната продукция: “Нашата к н и ж н и н а се е спряла днес в издаване само кратки учебници за малки деца, а за големите – за народа, нашите книжари печатат и издават митарства, камъни паднали от небето, и други такива книги, с които да го вкарат в още по-голямо заблуждение, а за по-добро нещо и наум нямат”⁴. Под прицела на Данов в случая конкретно попадат “Сия книга, глаголемаа митарства” от Йоаким Кърчовски, претърпяла четири издания от 1817 до 1868 г. (цитираната статия на Данов “Защо не напредваме ние нравствено и вещественно?” излиза в “Летоструй” за 1870 г.), а в 1874 г. – още едно “Камък падна от небето или послание на господата нашего Исуса Христа” от Иван Е. Багаров, 1867 г. – книжки с религиозно съдържание.

“Светлина, светлина ни е потребна, та и нашето отечество да постане такова, каквото още никога не е било досега; именно: питомно гнездо на всяко изобилие и всеобщо благоденствие! – четем в “Летоструй” за 1871 г. – Ала отгде да ни светне тая божия светлина? – От светската учителка премъдра книга!”⁵. И Данов зове

милія си род да не губи време, а да се залови за полезни дела – “отдай се на работа, хвани се о книга!”¹⁶.

Реалистични становища за книжнината излага и Отец Матей Преображенски в съчинението си “Приказки или Нравоучителни примери...”, издадено през 1872 г. Авторът знае, че народът още не е успял, “не е стигнал йоще до там, щото да разбира всичко, а иска онова, което е близо до неговия ум, което мяза на неговия живот и прч. С една дума, народът желае книги като за себе си, иска да прочита или да слуша което разбира, а не големи хитрости: Богословий, и Философий, и чужди преводи, написани пословешки”¹⁷. До този извод монахът стига, защото познава добре народната душа и народните нужди след дългите си скиталчества, защото се е сблъскал с невежеството, което владее сред масите. Именно това го подтиква да събира приказки и да ги издава за четене от тези, които едвам сричат. “И наистина – продължава Отец Матей Преображенски, – ако желаем да напредне нашата книжнина, нека [в]сички залегнем щото да са разпростира книжното прочитание на сякаде у нашенско и по всичките класове на народа; а то ще бъде, ако пишем еднакво по народен език – чисто български – и между разните други книги да му даваме и някои забавителни, но в едно време и поучителни неща”¹⁸.

Критериите за актуалност, демократичност, достъпност, прилагани в оценката на съчинения от други автори, книжарите съблюдават и в своите собствени издания. Тази самовзискателност и съобразяването с най-прогресивните за времето педагогически схващания и дидактически методи са условията, които извеждат неколцина от книжарите в първите редици на авторите и съставителите на учебници през Възраждането. Подобно твърдение придобива още по-голяма стойност, като се има предвид, че учебната книжнина е най-широко разпространена и е най-важната и най-необходимата част от печатната продукция.

Какви книги се предлагат на грамотния българин и на “любослушателя” през Възраждането.

От общо около 1800 издадени книги (заглавия) оригинални български са над 1250, а преводни – приблизително 550. Учебната литература наброява към 580 заглавия, художествената – около 350, религиозната – около 340. Светските и научните издания са към 310, а другите – около 220. Такава е най-общата картина на българската възрожденска книжнина⁹.

Закономерно е най-голям дял да представлява учебната литература. Това се обуславя преди всичко

от напредъка на образователното дело. Броят на училищата нараства особено след края на 60-те години на XIX в., за да достигне в навечерието на Освобождението над 1500¹⁰. Увеличава се и обхватът на децата и юношите в системата на образованието. Възникналите класни училища бележат нов етап в развитието на просветното дело. Усъвършенстват се методите на преподаване и учебните програми. От първото издание на “Буквар с различни поучения” на Петър Берон (известен повече като “Рибен буквар”) през 1824 г. до Освобождението са отпечатани около 300 учебника, някои в повече от едно издание. Сред тях най-много са букварите – над 60, а заедно с препечатките – повече от 100. Следват читанките – над 60 заедно с препечатките, учебниците по математика – към 40, и по българска граматика – над 20¹¹.

Каталозите (“расписи”) на Христо Г. Данов, обявленията на Драган В. Манчов, Иван Н. Момчилов и на други книжари очертават богата и детайлизирана картина на учебната книжнина през Възраждането. Данов предлага стотици заглавия учебна литература в “расписите” си за 1862 г.¹², 1866 г.¹³ и за 1875 г.¹⁴.

На второ място се нарежда художествената литература – различни четива, преводни и оригинални: повести, романи, разкази и др. Широко разпространение добиват различни “книги за прочитание”: “Мудрост доброга Рихарда”, превод от френски на Гаврил Кръстевич, 1837 г., “Баснословие Синтипа филозофа”, превод от гръцки на Христати Павлович, 1844 г., “Приключения Телемаха, сина Одисееваго” от Фр. Фенелон в превод от френски на П. Г. Пиперов, 1845., и ново издание през 1873 г. в превод на Никола Михайловски, “Басни Езопови”, превод от гръцки на Йоан Емануилович, 1852 г., и друго издание в превод на Петко Р. Славейков през същата година, “Райна, княгиня българска” от А. Ф. Велтман, превод от руски на Йоаким Груев, 1852 г., и същата книга, озаглавена “Райна, българска царкиня”, в превод на Елена Мутева, 1852 г. (второ издание през 1856 г.), “Многострадална Геновева” от Хр. Шмид, превод на Павел Тодоров, 1856 г. (второ издание през 1865 г.), същата книга под заглавие “История на Геновева”, превод на Стефан С. Бобчев, 1873 г., повестите на Илия Р. Блъсков “Изгубена Станка”, 1865 г., и Злочеста Кръстинка”, 1870 г., “Нещастна фамилия” от Васил Друмев, 1860 и 1873 г., “Българе от старо време” на Любен Каравелов, 1872 г., съчиненията на Георги С. Раковски “Пред-вестник

Горскаго Пътника”, 1856 г., “Горский Пътник”, 1857 г., “Показалец или Ръководство как да ся изискват и издирят най-стари чърти нашего бития, языка, народо-поколения...”, част първа, 1859 г. – ценен принос в българската етнография, “Няколко речи о Асеню първому...”, 1860 г. – най-важният негов труд по българска история с илюстрации от Николай Павлович, книгите на Петко Р. Славейков “Песнопойка” и “Смесна китка”, 1852 г., “Веселушка”, 1854 г., негови преводи, календари и месецослови, “Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова”, 1875 г., и др.

Доста широко разпространение добива религиозната книжнина. Освен мирогледни тя изпълнява и чисто практически задачи – подпомага богослужението на роден език и борбата за самостоятелна българска църква. Религиозно-богослужебната книжнина е твърде разнообразна, представена от “вечни календари” и гадателни книги, издания на Библията, различни “митарства”, “чудесии” и пр. Първите новобългарски преводи на Новия завет са извършени от Петър Сапунов (отпечатани съответно пред 1828 и 1839 г.) и от Неофит Рилски, осъществил шест издания за периода 1840 – 1859 г. След двадесетгодишен труд на комисия от американските мисионери д-р И. Ригс и д-р А. Лонг и българските книжовници Константин Фотинов и Петко Р. Славейков през 1871 г. в Цариград за пръв път е отпечатана “Библиоя, сиреч Священото писание на Ветхий и Новий завет”.

Научнопопулярната литература разпространява полезни знания и умения сред народа. Издадена са голям брой книги по история, география (“землеописания”), за природата и пр. Естествено те отразяват равнището на научното мислене в своето време.

Какви книги разнасят в дисагите си пътуващите книгопродавци, как еволюира книжнината в съзвучие с промените в обществено-политическата, социалната, културната област?

“Между най-простите четци – пише проф. Боян Пенев – пътният книжар е разпространявал книги с нравствено-религиозно съдържание, библейски легенди, жития, популярни песни; между учениците е продавал учебници на български и сръбски, а за повзискателните четци, обикновено учители, е носил руски и сръбски книги със светско съдържание. По край жигията, библейските истории, катехизисите, Синтипа, Езоповите басни пътуващите книжари са разнасяли буквари, граматика, стихотворни сборки, руски сборници и пр.”¹⁵.

Интересни сведения можем да почерпим от “Записки по българските въстания” на Захари Стоянов. “Между другите любими книги на овчарите – пише той – първо място държаша: Митарствата на блажена Теодора, в която книга се разправя как тая развратна жена с молитвите на светаго Василия и с покаянието си можела да влезе в рая; Камък падна от небето – малка книжка, написана от хитър калугер за заблуждение на християнството; Ревизията на св. Богородица в ада – книжка, в която се описват мъките на грешните, които не са станали, когато преминавал свещеникът, които не давали за “бог да прости” и пр.”¹⁶.

Акад. Никола Начов посочва, че пътуващите книгопродавци предлагат “разни черковни книги, молитвеничета, жития на светии, календарчета с чудесни предсказания и с други назидателни примери, букварчета и други книги със съдържание любопитно (Александрията, Есопови басни, Баснословие на Синтипа философа) или смеховито (Хитрости на Бертолда, на Настрадаин ходжа) и убеждавали всекиго да си купи някоя книжка за вехтозаветните и християнските новозаветни отци и от старите елински философи”¹⁷.

Заедно със Славейковите “Песнопойки”, “Нова мода календар”, “Веселушка”, “Гайда” и др. Отец Преображенски разнася в дисагите си “Горски пътник” и “Няколко речи о Асеню първому...” на Георги С. Раковски, редактираните от него вестници “Българска дневница” и “Дунавски лебед”. Съчинения на Раковски продава и книжарят Стефан Г. Гидиков.

През 1872 г. Матей Преображенски разпространява отпечатания проектоустав на БРЦК – “Нареда на работниците за освобождението на българския народ”, излязъл изпод перото на Васил Левски. Никола Обрененов от Русе донася в Търново 250 екземпляра, които трябва да бъдат разпределени между комитетите в Търново, Дряново, Габрово, Стара Загора, Сливен, Чирпан, Нова Загора, Шумен и Ловеч. “Доколко това е вярно – пише проф. Александър Бурмов – не може да се установи. Във всеки случай, съдейки по едно писмо на Хр. Иванов от 27. VI. 1872 г., последният като получил уставите, задържал си един екземпляр и останалите заедно с едно писмо дал на отец Матей да ги занесе на Никола Сирков Халачев в Ловеч, който от своя страна да ги предаде на Левски. Отец Матей извършил поръчката много точно и уставите били взети

от Левски, който през юли пише на Каравелов, че уставите вече са разнесени “на едно място”¹⁸.

В книжарницата на Българското печатарско дружество в Цариград се получават забранените в империята революционни вестници – “Свобода” и “Независимост” на Любен Каравелов, “Знаме” на Христо Ботев и др.¹⁹

Очевидна е тенденцията да се върви от забавна, развлекателна и религиозна книжнина към светска и научна литература, към съчинения с ярко изразен революционен характер, които разширяват духовния и научния мироглед на възрожденския българин. Наред с “чудесиите” и “митарствата”, със “свещените истории”, сънотълкувателите и “вечните календари”, наред с книгите, от които може да се извлече чисто практическа полза числителници, краснописания, буквари, читанки и пр., българинът обръща взор и към светска книжнина от по-висок разред. Той търси “землеописания” и истории с увлекателни повествования за далечни земи и народи, интересува се от “голямата политика”, чете вестници и списания, издавани на български език в Лайпциг, Смирна, Букурещ, Цариград и др. В последните десетилетия на игото в ползрението на неговите интереси попадат енциклопедичните по характер “Български книжици” (1858 – 1862), издавани от Общината на българската книжнина в Цариград, Дановият “Летоструй” (1869 – 1876), “Читалище” (от 1870) и др. Изостреният слух на възрожденския българин улавя и революционните интонации на Ботевата и Каравеловата публицистика, както и бунтовните послания на Добри Чинтулов.

Част от българската интелигенция, добила своята образованост в чуждестранни гимназии, семинарии, колежи и университети главно в Русия, Франция, Германия, Англия, в Цариград и другаде, се отличава с по-широк духовен кръгосор. Общуването ѝ с други, по-напредничави култури и цивилизации стимулира нейния стремеж да се посвети на родолюбиво служене на сънародниците си, да изработи у тях по-прецизен и извисен вкус за стойностното в литературата и изкуството.

Нараства броят и се активизира дейността на народните читалища, на различни културно-просветни, благотворителни, научни и други сдружения. Все по-голяма роля за консолидиране на общественото мнение и като средство за културна комуникация играе възрожденският периодичен печат. Всички тези обстоя-

телства влияят пряко и върху облика на книжнината. Заедно с устната пропаганда и проповед, заедно с периодичния печат книжнината е трибуна за разпространение на прогресивните идеи през XIX в.

Твърде релефна и разнообразна е нарисваната дотук картина. Освен богатството на репертоара тя разкрива и редица процеси в дълбочина – извисяване на критериите, вътрешно преструктуриране на книгопечатната продукция, взаимната зависимост между книгоиздаване и книготърговия и т.н.

Книжнината е лицето на книжарството, неговата неповторима и ярка легитимност в динамиката на социокултурните процеси през епохата на Българското възрождане.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Неофит Рилски.** Болгарска граматика, 1835, с. II.

² Летоструй или домашен календар. I. 1869, с. III.

³ **Данов, Хр. Г.** За теб, мили роде, 1978, с. 74.

⁴ Пак там.

⁵ Пак там, 22–23.

⁶ Пак там, с. 23.

⁷ **Матей Петров Преображенски.** Приказки или Нравоучителни примери..., 1872, с. 3.

⁸ Пак там, с. 4.

⁹ История на България. Т. 5, 1985, 510–511.

¹⁰ Пак там, с. 92.

¹¹ Пак там, с. 108.

¹² Распис на книги-ти, что ся намират за продан у Книжница-та на Хр. Данов и на Съдружие-то у Пловдив, 1862.

¹³ Распис на книги-ти, что ся намират за продан у Книжарница-та на Хр. Данова и Друж. в Пловдив, 1866.

¹⁴ Распис на новопечатани-те учебници, шо ся намират за продан в книжарницата на Хр. Г. Данов и С-ие в Пловдив, Русчук, Велес, 1875.

¹⁵ **Пенев, Б.** История на новата българска литература. Т. 2, 1977, с. 203.

¹⁶ **Стоянов, З.** Записи по българските въстания. Кн. 1, 1967, с. 33.

¹⁷ **Начов, Н.** Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 год., 1921, с. 7.

¹⁸ **Бурмов, Ал.** Отец Матей Преображенски. Материали за биография. – В: **Бурмов, Ал.** Избрани произведения в три тома. Т. 2, 1974, с. 323.

¹⁹ **Говедаров, Ив. Г.** Копривница в свързка с духовното ни и политическо възрождане. Спомени, 1921, 51–53.

